

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष
जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र
सौराहा, चितवन

यस अङ्कमित्र

- सतपादकीच १
- केन्द्रद्वारा २०७५ श्रावण १ गतेदेखि ५-१२
- पौष मसान्त सम्मता सतपन्न
- गरिष्का मुख्य कार्यक्रमहरु

वर्ष २२ अङ्क ४२ माघ २०७५

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र

“समृद्धिका लागि संरक्षण”

समाचार पत्र

लेखन तथा सम्पादन

ऋषि राम सुबेदी

सल्लाहाकार

रामकुमार अर्याल

बाबुराम लामिछाने

सन्तोष भट्टराई

प्रकाशक

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष
जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र

मुद्रण

कालिका छापाखाना

न्यूरोड, नारायणगढ

फोन: ०५६-५७१५४२/५७०११४

कम्प्युटर कला

मदन सेन्चुरी

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष-जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र

नेपालको प्राकृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधता संरक्षण एवं व्यवस्थापनमा नेपाल सरकारका प्रयासहरूलाई सहयोग गर्ने उद्देश्यले वि. स. २०३८ सालमा तत्कालिन श्री ५ महेन्द्र प्रकृति संरक्षण कोष स्वायत्त, नाफारहित संस्थाको रूपमा ऐनद्वारा यसको स्थापना गरिएको थियो। वि. स. २०६३ साल असोजमा कोषको ऐन संशोधन सहित राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष नामाकरण भई कोषको गरिमामय संरक्षकमा राष्‍ट्रका सम्माननीय प्रधानमन्त्री हुने व्यवस्था र संरक्षकले तोकेको व्यक्ति अध्यक्ष रहने व्यवस्था गरेको छ। हाल माननीय वन तथा वातावरण मन्त्री श्री शक्तिबहादुर वस्नेत कोषको अध्यक्ष हुनुहुन्छ। कोषको सञ्चालन समितिमा वन तथा वातावरण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालयका सचिवज्यूहरू तथा ख्याती प्राप्त राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्वहरू रहने प्रावधान छ। कोषलाई सहयोग गर्न क्यानडा, फ्रान्स, नेदरल्याण्ड्स, जापान र बेलायतमा अन्तर्राष्ट्रिय च्याप्टरहरू स्थापना भएका छन्।

प्राकृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै दिगो विकासको सुनिश्चितताका लागि जनसहभागितामा आधारित भएर संरक्षण र विकासका कार्यक्रमहरूलाई संगसंगै लिएर जानु पर्दछ भन्ने कोषको सिद्धान्त रहँदै आएको छ। यसै सिद्धान्तमा आधारित रहेर कोषले तराईका जिल्लाहरू मा (चितवनमा जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, बर्दियामा बर्दिया संरक्षण कार्यक्रम, कञ्चनपुरमा शुक्लाफाँटा संरक्षण कार्यक्रम) र पहाडका विभिन्न जिल्लाहरू मा (अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रमा अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना, मनास्लु संरक्षण क्षेत्रमा मनास्लु संरक्षण क्षेत्र आयोजना र गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्रमा गौरीशंकर संरक्षण क्षेत्र आयोजना) र ललितपुरको सदर चिडियाखाना सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्दै आइरहेको छ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापनासँगै बाघको अध्ययन अनुसन्धान गर्न सन् १९७३ मा टाइगर इकोलोजी प्रोजेक्टको रूपमा स्थापना भएको यस केन्द्र सन् १९८३ मा बाघ लगायत तराईमा पाइने पारिस्थितिकिय प्रणाली एवं साना मांसहारी जनावरहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्न तराई इकोलोजी प्रोजेक्टको नाममा कार्य सञ्चालन गरेको थियो। त्यस पश्चात केन्द्रले सन् १९८६ देखि १९८८ सम्म एक सिंगै गैडाको बानी व्यहोरा तथा यसको बासस्थानको अध्ययन अनुसन्धान एवं स्थानान्तरण र अनुगमनमा बढी केन्द्रित थियो। तत् पश्चात जनसहभागितामा आधारित संरक्षण तथा विकासका कार्यक्रम गर्नुका साथै विभिन्न खाले तालिम प्रदान गर्न उक्त केन्द्रलाई तत्कालीन श्री ५ महेन्द्र प्रकृति संरक्षण कोषलाई हस्तान्तरण गरी यसलाई नेपाल संरक्षण, अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र भनि नामाकरण गरियो। वन, वन्यजन्तुहरूको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन गर्ने, स्थानीय जनसमुदायहरूलाई प्राकृतिक श्रोत संरक्षण र व्यवस्थापनमा सबल बनाउने तथा उनीहरूको जीवनस्तर माथि उकास्त सहयोग गर्ने एवं क्षेत्रीय स्तरको अध्ययन, अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यका साथ सन् २००३ मा यसको नाम परिवर्तन गरी हालको जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र नामाकरण गरिएको हो। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, यसको मध्यवर्ती क्षेत्र तथा बरण्डाभार जैविक मार्ग लगायत यसका आसपास रहेका वन क्षेत्रका स्थानीय उपभोक्ताहरूका साथै सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गरी यस केन्द्रले स्थापनाकालदेखि नै संरक्षण तथा विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ। आवश्यकता अनुसार समस्यामुलक वन्यजन्तुहरूलाई नियन्त्रण गर्न तथा असाहय, टुहुरा तथा घाइते वन्यजन्तुहरूको औषधि उपचार, हेरचाह एवं व्यवस्थापन गर्न समेत यस केन्द्रले नेपाल सरकार र स्थानीय निकायहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ। यसैगरी पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पनि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने उद्देश्यका साथ वि. स. २०६७ सालदेखि यस केन्द्र अन्तर्गत रहने गरी पर्सा संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ, भने कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्षमा समेत मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापनको कार्यक्रमको सुरुवात गरेको छ।

सम्पादकीय

नेपालमा जैविक विविधता संरक्षण र चुनौती

संसारमा विद्यमान सम्पूर्ण प्राणी, वनस्पती तथा सूक्ष्म जीवाणुमा पाइने प्रजातीय भिन्नता, प्रकार र संख्या तथा तिनीहरू विचको अन्तरसम्बन्ध नै जैविक विविधता हो। नेपाल जैविक विविधताको हिसाबले विश्वको २५ औं र एशियाको ११ औं स्थानमा पर्दछ। नेपालको भू धरातलिय बनेट तथा छोटो दुरिमै पाइने विविध भौगोलिक संरचना, भीर, पहरा, गल्छी, उपत्यका र यसले पारेको प्रभाव र परिस्थितीको उपज तथा अस्तित्वका कारण वनस्पती तथा जनावरहरूको विविधता भएको हो।

वर्षाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी नेपालमा बढी र पश्चिम नेपालमा कम हुने गर्दछ। जसले गर्दा नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्म पाइने वनस्पती तथा वन्यजन्तुहरूमा विविधता पाइन्छ। पहाड र हिमालका उत्तर फर्केका पाखाहरूमा घाम कम पर्ने हुनाले ओसिला हुन्छन् भने दक्षिण फर्केका पाखा र भिरह बढी सुक्खा हुने गर्दछन्। यसर्थ त्यहाँको स्थानिय वातावरणमा विविधता पाइन्छ। न्यूनतम उचाई ६० मिटरदेखि अधिकतम उचाई ८,८४८ मिटर भित्र तराई र भावर क्षेत्रमा उष्ण हावापानी, पहाडी क्षेत्रमा समशीतोष्ण र उच्च हिमाली क्षेत्रमा शितोष्ण हावापानी रहेकोले नै यहाँ प्रचुर जैविक विविधता पाइएको हो। नेपालमा ११८ किसिमका वन पर्यावरणीय प्रणाली छन् भने २०७ प्रजातिका स्तनधारी, ८६७ प्रजातिका चराहरू, ४३ प्रजातिका उभयचर, १०० प्रजातिका सरिसृपहरू र १८५ प्रजातिका माछाहरू पाइन्छन्। यसका साथै ६५३ थरिका पुतलीहरू, ३८६६ भन्दा बढि मोथ (राति उडने पुतली), ५००० भन्दा बढी किराहरू, २०० प्रजातिका माकुराहरू र ६००० भन्दा बढि फुल फुल्ने वनस्पतीहरू, ४७१ प्रजातिका भ्याउ, १८२२ प्रजातिका ढुँसी र ३८३ प्रजातिका उन्तुहरू पाइन्छन्। नेपालमा ५ सयभन्दा बढी प्रजातिका अन्नवाली खान योग्य छन् भने २०० प्रजातीको त खेती नै गरिन्छ।

विश्व अर्थ व्यवस्थाको ४० प्रतिशत र न्यून आय भएका अधिकांश मानिसहरूका लागि ६० प्रतिशत आवश्यकताहरू जैविक विविधताको क्षेत्रबाट परिपूर्ति हुन्छ। फलफूल, दाउरा, घाँस जडिबुटी जस्ता वस्तु सोभै उपयोग गर्न सकिन्छ भने उन्नत जातका बढी उत्पादनशिल र रोग प्रतिरोधक शक्ति भएका जीवजन्तु तथा वनस्पती उत्पादन गर्न सकिन्छ। जैविक विविधताका कारण नै जल चक्र, कार्बन चक्र तथा नाइट्रोजन चक्र सन्तुलित भई वातावरण सन्तुलन हुन्छ।

नेपाल भित्रिने कूल पर्यटक मध्ये करिब ५० प्रतिशत संरक्षित क्षेत्रमा भ्रमण गर्ने गरेको तथ्यांक छ। संरक्षित क्षेत्रमा यसरी पर्यटक आकर्षित हुनुमा प्राकृतिक सौन्दर्य र जैविक विविधता नै प्रमुख कारकहरू हुन्। बढ्दो जनसंख्या, गरिबी, अशिक्षा र संरक्षणमा चेतनाको अभाव, रासायनिक तथा किटनाशक औषधि तथा मलको बढ्दो खपत, फोहर मैला र विषादियुक्त पदार्थहरू जथाभावी फाल्नु, वन सम्पदाको अत्याधिक उपयोग, अवैध चोरी शिकार, जैविक सम्पदाको व्यापार र बदलिदो तापमानसगै जैविक विविधतामा असर आइरहेको छ। वातावरण सन्तुलित राख्न करिब ४३ प्रतिशत भूमि वन क्षेत्रले ढाक्नु पर्ने भएपनि नेपालको केवल २८ प्रतिशत भू भाग मात्र वन क्षेत्रले ओगटेको छ। तराईको वन प्रति वर्ष १.३ प्रतिशतका दरले विनाश भइरहेको छ। शहरिकरण, औद्योगिकरण, अस्मिय वर्षा र जलवायु परिवर्तन जस्ता वातावरणीय चुनौतिहरूले जैविक विविधतामा असर पारिरहेका छन्। आइ.यू.सी.एन.को संकटापन्न प्रजातिहरूको सूचिमा नेपालका ३२ प्रजातिका स्तनधारी, ३४ प्रजातिका चरा, ८ प्रजातिका सरिसृप, ३ प्रजातिका उभयचर र ७ प्रजातिका वनस्पतीहरू परेका छन्।

जनसंख्याको बढ्दो चाप, तिब्र वन फडानी र प्राकृतिक वातावरणमा परेको अत्याधिक चापलाई न्यूनिकरण गरी प्रकृति र जैविक विविधता संरक्षण गर्नु एक चुनौतिपूर्ण विषय हो। के संरक्षण गर्ने, किन र कसका लागि संरक्षण गर्ने भन्ने जस्ता प्रश्नहरूको गरिब र निम्नस्तर जनताहरूका लागि व्यवहारिक उत्तरहरूको बुझाई चाहिएको छ। सर्वप्रथम मानिसहरूको प्राकृतिक स्रोतमा अत्याधिक चाप पर्ने गतिविधिहरू न्यूनिकरण गर्नु पर्दछ। यो प्रत्येक नेपालीको आर्थिक सम्पन्नता र सवलतासंग गासिएको विषय हो। जबसम्म हामिमा काठ, दाउरा, घाँस, सोत्तरबाट नै जीविका धान्ने बाध्यता रहि रहन्छ, तबसम्म संरक्षणवादी र यथार्थवादी गरिब समुदायका विच टक्कर चलिनै रहन्छ। यसर्थ सदियौदेखि चलि आएको प्राकृतिक स्रोत र साधन प्रतिको निर्भरतालाई घटाउनु र बुद्धिमतापूर्वक प्रयोग गरि यसमा आश्रित समुदायलाई आर्थिक फाइदा दिन सक्नु नै दिगो संरक्षणका लागि प्रमुख विषय हो। प्रकृति र प्राकृतिक स्रोत तथा संसाधनको संरक्षण, विकास र सदुपयोगमा जनसहभागिता र जनचासो अपरिहार्य छ भने दिर्घकालिन संरक्षणका लागि स्थानिय समुदाय, संरक्षण समुहहरू, सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रको समन्वयात्मक क्रियाशिलताको आवश्यकता छ। परापूर्वकालदेखि जैविक विविधताको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएका किसान र स्थानिय आदिवासीहरूको ती स्रोतहरूमा अधिकार स्थापना गराउनु अनिवार्य छ। जैविक विविधता संरक्षण र सामुदायिक विकास एक अर्काका परिपूरक भएकाले दुवैलाई एकैसाथ अघि बढाउनु पर्दछ।

आजको अवस्थामा आइपुग्दा नेपालमा हिमालदेखि पहाड तथा तराईका समथर भू भागसम्म निकुन्ज, आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रहरू छरिएर जैविक विविधता संरक्षणका आधार क्षेत्र निर्माण भएका छन् भने सामुदायिक तथा मध्यवर्ती वन क्षेत्रको उचित व्यवस्थापनले वन्यजन्तुहरूको वैकल्पिक वासस्थानको सृजना गरी दिएका छन् तर यो पर्याप्त छैन। विश्व उष्णीकरण र जलवायु परिवर्तनका साथै वन विनाश र वन डढेलो, जल प्रदूषण, वायु प्रदूषण, म भूमिकरण, भूमिगत जल विनाश, खाद्य असुरक्षा, घट्दो जैविक उर्जा, सीमसार क्षेत्रको विनाश, हरीत गृह प्रभाव तथा ओजोन तह क्षयीकरण जस्ता विश्वव्यापी वातावरणीय समस्याहरूसँग जुध्दै जैविक विविधताको संरक्षण गर्न सम्पूर्ण राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय शक्ती र समुदायहरूको लगाव तथा एकता आवश्यक छ। जैविक विविधता, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जलवायु परिवर्तनका विषयमा एकिकृत सोच, अवधारणा र कार्यक्रमहरू ल्याउनु जरुरी छ। जैविक विविधता आफैमा बहुआयामिक र सर्वपक्षिय सरोकारको क्षेत्र भएकोले यसको संरक्षण र समुचित व्यवस्थापनको लागि राष्ट्रिय नीति तथा योजनाहरूमा यसको महत्व स्थापित गर्दै आर्थिक, प्राविधिक एवं सस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु जरुरी देखिन्छ।

विशेष कार्यक्रम

१.० चीन सरकारलाई एक जोडी गैँडा हस्तान्तरण

नेपाल सरकार, मन्त्री परिषदको मिति २०७३ साल आषाढ २६ गते आइतबारका दिन छिमेकी मित्र राष्ट्र चिनलाई ४ वटा गैँडाको बच्चा उपहार स्वरुप दिने निर्णय भएको थियो। उक्त निर्णय अनुसार नेपाल सरकारले मित्र राष्ट्र जनवादी गणतन्त्र चीन सरकारलाई यस अवधिमा अर्को एक जोडी एक सिंगे गैँडा हस्तान्तरण गरेको छ। माननिय वन तथा वातावरण मन्त्री शक्ति बहादुर बस्नेतले त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमान स्थलमा साइटिस् निर्यात प्रमाणपत्र, प्रजाति उत्पत्ति प्रमाण पत्र सहित सोल्टी र मितिनी नामको एक जोडी एक सिंगे गैँडालाई मिति २०७५ साल भाद्र १ गते नेपाल स्थित चिनियाँ दुतावासका इकोनोमिक एण्ड कमर्सिअल कन्सुलर या यान मार्फत चीन सरकारलाई हस्तान्तरण गर्नु भएको हो। सोल्टी र मितिनीलाई स घाई स्थित वन्यजन्तु सफारी पार्कमा राखिएको छ। सोल्टी र मितिनीको लागि सो सफारी पार्कमा सुन्दर र हरियाली वातावरणमा विशेष घर समेत बनाइएको छ।

चीनबाट आएको विशेष कार्गो जहाजमा चढेर मिति २०७५ साल भाद्र १ गते बेलुकी ७:३० बजे सोल्टी र मितिनीलाई चीन पठाइएको थियो। यस भन्दा अगावै दुर्लभ एक सिंगे गैँडाको संरक्षण एवं संरक्षण शिक्षा प्रवर्धनको लागि नेपाल सरकारले उपहार स्वरुप विभिन्न मित्र राष्ट्रलाई हस्तान्तरण गरी सकेको छ। जसको विवरण देहाय बमोजिम रहेका छन्।

तालिका नं. १ : नेपाल सरकारले उपहार स्वरुप हस्तान्तरण गरेको एकसिंगे गैँडाको विवरण:

क्र.स.	मिति	गैँडाको सख्या	देश	स्थान
१.०	सन् १९८४	४ वटा	भारत	दुधुवा राष्ट्रिय निकुञ्ज
२.०	सन् १९८७	४ वटा	अमेरिका	National Zoological Park
३.०	सन् १९९०	२ वटा	जर्मनी	Munich Zoo
४.०	सन् १९९०	२ वटा	अमेरिका	Fortwort Zoological Association
५.०	सन् १९९३	२ वटा	बंगलादेश	Mirpur National Zoo
६.०	सन् १९९८	२ वटा	बेलायत	Zoological Society of London
७.०	सन् २००२	२ वटा	जापन	Tama Zoological Zoo
८.०	सन् २००६	२ वटा	अष्ट्रिया	Vienna Zoo
९.०		२ वटा	थाइल्याण्ड	
१०.०		२ वटा	बर्मा	
११.०		२ वटा	पाकिस्तान	
१२.०	सन् २०१८	२ वटा	चीन	Chimolong Safari Park
१३.०	सन् २०१८	२ वटा	चीन	स घाई वन्यजन्तु सफारी पार्कमा

२.० चीनमा सोल्टी र मितिनी रमाउन थाले

चीनको स घाई स्थित वन्यजन्तु सफारी पार्कमा पु याइएको २ वटा एक सिंगे गैडालाई वातानुकूलित आकर्षक खोरमा राखिएको छ। नेपालको उच्च स्तरको गाईको गोठ भै अगाडि पानी तथा अन्य खानेकुरा राख्न मिल्ने गरी खोर निर्माण गरिएको छ। चारैतिर फलामको बार लगाईएको छ।

गैडाको प्रारम्भिक रेखदेख गरी चिनिया टोलीलाई प्रशिक्षणका लागि गएका राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषका डा. अभिर सडौला, हर्कमान लामा, ओम प्रकाश चौधरी, रमेश दराई, तथा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका भेटेरिनरी प्राविधिक पुरुषोत्तम पाण्डे खोर भित्रै पसेर उक्त गैडालाई खानेकुराह दिने गरेका थिए। सोल्टी र मितिनीको जोडीले चितवनमा भै खाना तथा घाँसह खाईरहेको छन। त्यसैका कारण सोल्टी र मितिनीको जोडी चीनमा रमाईरहेको अनुमान नेपाली टोलीको छ।

३.० बाढीले बगाई लगेको गैडाको उद्धार तथा व्यवस्थापन

वि. स. २०७४ साल श्रावण २८ गतेको लगातार वर्षा पछि राप्ती नदिमा आएको बाढीले बगाएर भारतको बाल्मीकि टाइगर रिजर्भ लगायतका विभिन्न स्थानमा पुगेको ११ वटा गैडालाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक

विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाको सहयोगमा यस अगावै उद्धार गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी सेक्टरका विभिन्न स्थानमा उसकै बासस्थानमा फर्काइएको थियो।

अघिल्लो वर्ष बाढीले बगाएको गैडा पुरानो घर फर्किने क्रम अझै जारी छ। अहिलेसम्म ११ गैडालाई फर्काइ सकिएको छ। दुई वटा गैडा भारतीय सिमाना क्षेत्रबाट र अरु गैडा भारतमाट नेपाल फर्काइएको हो। वि. स. २०७५ साल पौष १ गते आइतवार नारायणीमा डु । शयर गरेर अर्को एक वटा पोथी गैडा आ नो घर भित्रिएको छ। केही गैडा भारतको तल्लो भागमा पुगेकाले उद्धार गर्न सकिएको थिएन। यसपाली एउटा गैडा नेपाली भूमि सुस्ता क्षेत्रमा आएपछि भने उद्धार गर्न सफल भएको हो।

उद्धार गरिएको उक्त गैडालाई राती करिब ११ वजे चितवन निकुञ्जको तमोर ताल नजिकै ल्याएर छाडिएको छ। राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका वन्यजन्तु प्राविधिक तथा पशु चिकित्सक सहित ३० भन्दा बढी संरक्षणकर्मी उद्धारमा खटिएका थिए। उद्धारमा तीन हात्तीको प्रयोग गरिएको थियो।

सुस्तावासीले उक्त गैडाको उद्धारमा ठुलो सहयोग

गरेका थिए। सुस्ताको उखुबारीमा आईपुगेको गैडालाई स्थानीयले ट्याक्टर तेसाई रातभर जाग्राम बसेर छेकेका थिए। वन्यजन्तु प्राविधिक सहितको टोलीले गैडालाई डार्ट गरेर (बन्दुकबाट औषधी पठाई लठ्याएर) नियन्त्रणमा लिइएको थियो।

। त्यस्तै गरी कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको मत्स्य विकास तथा अनुसन्धान क्षेत्रमा रहि विश्वविद्यालय र त्यस आसपासको क्षेत्रमा दुःख दिई रहेको भाले गैडालाई वि. सि. २०७५ साल मंसिर २३ गतेका दिन उद्धार गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको

सौराहा क्षेत्रमा छोडिएको छ भने मिति २०७५ साल पौष २० गतेका दिन भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. २५ मंगलपुर क्षेत्रबाट अर्को एक वटा बयस्क भालेलाई उद्धार गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको इर्चनी क्षेत्रमा छोडिएको छ ।

तालिका नं. २: उद्धार गरी ल्याइएका गैडाह :

क्र.स.	मिति	वन्यजन्तुको नाम	लि	उमेर	उद्धार गरिएको स्थान	संख्या
१.०	२०७५ ०८ २३	गैडाँ	भाले	७ ८ वर्ष	कृषि तथा वन विश्वविद्यालयको मत्स्य विकास तथा अनुसन्धान क्षेत्र रामपुर, चितवन ।	१
२.०	२०७५ ०८ ०१	गैडाँ	पोथी	१४ १५ वर्ष	सुस्ता क्षेत्र ।	१
३.०	२०७५ ०८ २०	गैडाँ	भाले	७ ८ वर्ष	भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. २५ मंगलपुर, चितवन ।	१

केन्द्र रा २०७५ श्रावण १ गतेदेखी पौष मसान्तसम्ममा सम्पन्न गरिएका कार्यक्रमहरू

१.० वन्यजन्तु अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन कार्यक्रम

१.१ चुरेको वन्यजन्तु विविधता सर्वेक्षण

पूर्व इलामदेखि पश्चिम कञ्चनपुरसम्म ३६ जिल्लालाई छुँदै नेपालको कुल भू भागको करिब १२.७८ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगटेको चुरे क्षेत्र भौगोलिक पले कमजोर छ भने देशको ५० प्रतिशत भन्दा बढी जनसंख्या प्रत्यक्ष पमा चुरेसंग सम्बन्धित भएकाले वातावरणीय तथा सामाजिक दृष्टिकोणले समेत अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छ । नेपाल सरकारबाट स्वीकृत वन क्षेत्रको नीति बाटै प्राथमिकता पाएको चुरे क्षेत्रको संरक्षणमा दिनानुदिन चुनौतीह थपिँदै गएको देखिन्छ ।

चुरे शृंखला र त्यसमा पाइने जैविक विविधता दुवै महत्वपूर्ण विषयह हुन् । चुरे क्षेत्रको जैविक विविधता संरक्षण गर्नु भनेको दिगो विकासको अवधारणालाई टेवा दिनु हो । चुरे क्षेत्रमा रहेका वन्यजन्तुह को हालको अवस्था, तिनीह को बासस्थान र चुरे क्षेत्रमा रहेका वन तथा वन्यजन्तुको संरक्षणका चुनौतीह पत्ता लगाई चुरे संरक्षणका लागी पहलकदमी लिन राष्ट्रपति तराई मधेस संरक्षण विकास समितिलाई सुझाव दिने उद्देश्यका साथ मिति २०७५ साल भाद्र १३ गतेदेखि मिति २०७५ साल मंसिर १८ गतेसम्म पूर्वमा मेचीदेखी पश्चिममा कर्णाली नदीसम्म चुरेको जैविक विविधता सर्वेक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ भने त्यहाँ पाइने माछाह को सर्वेक्षण कार्य मिति २०७५ ०८ ११ गतेदेखि २७ गतेसम्म सञ्चालन गरिएको थियो । कर्णालीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म यस अगावैको सर्वेक्षणमा कार्य सम्पन्न भएको थियो ।

१.२ स्थानान्तरण गरिएका अर्ना र बाह्रसिाको अनुगमन तथा अर्नाले बच्चा जन्मायो

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पुर्वी सेक्टरमा पर्ने पुरानो पदमपुर स्थित खुला खोरमा रहेको अर्नाले वि. स. २०७५ श्रावण ३१ गते बिहिवारका दिन पाडी जन्माएको छ भने अर्को अर्नाले मिति २०७५ भाद्र ७ गतेका दिन पाडो जन्माएको छ । त्यस्तै

गरी अर्को अर्नाले मिति २०७५ असोज ३१ गतेका दिन पाडो जन्माएको छ। वि. सं २०७३ सालमा कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षबाट स्थानान्तरण गरी ल्याईएको अर्नाले पहिलो पटक बच्चा जन्माएको हो। पाडा र पाडी दुवै स्वस्थ रहेको र आमाको दुध खाईरहेको छ। योसँगै निकुञ्जमा अर्नाको संख्या १२ पुगेको छ। राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, सौराहाको चिकित्सक सहितको टोलीले अहिलेपनि अर्नाको नियमित अनुगमन, रेखदेख र खुलाखोरको व्यवस्थापन गर्दै आईरहेको छ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा वि. सं. २०७३ माघमा कोशीटप्पुबाट दुई भाले र १० पोथी गरी १२ र सदर चिडियाखाना ललितपुरबाट एक भाले र दुई पोथी गरी तीन वटा अर्ना स्थानान्तरण गरी ल्याईएको थियो। वि. सं. २०७४ साल श्रावण २८ गतेको भिषण बाढीका कारणले ६ वटा अर्ना मरिसकेका छन्। निकुञ्जको पुरानो पदमपुर क्षेत्रमा खुल्ला खोर (Inclosure) निर्माण गरी अर्ना राखिएको छ। बाघले अर्नाको शिकार गर्ने भएकाले खुला खोरमा राख्ने व्यवस्था गरिएको हो। खोर भित्र घाँसे मैदान र पानीको स्रोत व्यवस्थापन गरिएको छ।

१.३ वन्यजन्तु अनुवांशिक अध्ययन प्रयोगशाला

अनुवांशिक अध्ययन मार्फत वन्यजन्तुको दिगो संरक्षण तथा प्रभावकारी व्यवस्थापनमा नेपाल सरकारलाई सहयोग पु याउने उद्देश्यले यस केन्द्रमा विगत बर्षमा स्थापना गरिएको अनुवांशिक प्रयोगशालामा तपसिलमा उल्लेखित वन्यजन्तुह को अनुवांशिक परीक्षणह गरिएको छ।

तालिका नं. ३: अनुवांशिक परिक्षण गरिएको:

क्र.स. विवरण	संख्या	कैफियत
१.० अनुवांशिक परिक्षण	जंगली हात्तीको २६० वटा दिसाको नमूना।	नेपालको विभिन्न स्थानबाट संकलन गरिएको जंगली हात्तीको २६० वटा दिसाको नमूना संकलन अनुवांशिक परिक्षण गरिएको।
२.० हरमोन परिक्षण	जंगली हात्तीको २६० वटा दिसाको नमूना।	नेपालको विभिन्न स्थानबाट संकलन गरिएको जंगली हात्तीको २६० वटा दिसाको नमूना मध्ये ८० वटामा हरमोन परिक्षण गरिएको।
३.० हरपीस भाइरस	५ वटा हात्तीको रगतको नमूना परिक्षण।	५ वटा हात्तीको रगतको नमूना संकलन गरी हरपीस भाइरस परीक्षण गर्दा एक वटा हात्तीमा हरपीस भाइरस पाइएको।
४.० क्यानाइन् डिस्टेम्पर	चि. रा. नि. को मध्यवर्ती क्षेत्रबाट १७० वटा कुकुरको रगत संकलन गरी परिक्षण	चि. रा. नि. को मध्यवर्ती क्षेत्रबाट संकलन गरिएको १७० वटा कुकुरको रगत परिक्षण गर्दा १८ प्रतिशत कुकुरमा क्यानाइन् डिस्टेम्पर पाइएको।
५.० क्यानाइन् पारभो भाइरस	चि.रा.नि.को मध्यवर्ती क्षेत्रबाट १७० वटा कुकुरको रगत संकलन गरी परिक्षण गरिएको।	चि. रा. नि. को मध्यवर्ती क्षेत्रबाट संकलन गरिएको १७० वटा कुकुरको रगत परिक्षण गर्दा ३२ प्रतिशत कुकुरमा क्यानाइन् पारभो भाइरस पाइएको।

१.४ बरण्डाभार जैविक मार्गमा क्यामेरा टयापि

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई महाभारत पर्वत श्रृंखला हुँदै अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रसम्म जोड्ने जैविक मार्गको रूपमा परिचित बरण्डाभार वन क्षेत्रमा बाघ तथा बाघको आहारा प्रजातिह को अनुगमन यस केन्द्रले सन् २००२ देखि नियमित रूपमा गर्दै आएको छ। बरण्डाभार जैविक मार्गको विचबाट पूर्व पश्चिम राजमार्ग गएकोले उक्त राजमार्गले बरण्डाभार जैविक मार्ग भएर ओहोर दोहोर गर्ने वन्यजन्तुह मा के कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने बारेमा यस केन्द्रद्वारा अध्ययन गरिरहेको छ। उक्त अध्ययनका लागि विभिन्न स्थानमा राखिएका २५ वटा स्वचालित क्यामेराले हालसम्म ११ वटा बाघको ३३२ वटा तस्वीरह लिएको छ। जसमध्ये ६ वटा बाघ राजमार्गको उत्तरतर्फ, ६ वटा बाघ राजमार्गको दक्षिण तर्फ रहेको पाइयो भने ३ वटा बाघ उत्तर र दक्षिण दुवै तर्फ गरेको पाइएको छ। युएसफिस एण्ड सर्भिसको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालित उक्त कार्यको लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, जिल्ला वन कार्यालय, चितवनको समेत सहयोग रहेको थियो।

१.५ गैडा अनुगमन

निश्चित क्षेत्रमा रहेका प्रत्येक गैडाह को हुलिया पहिचान गरी आईडी दिएर नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने विधी नै आईडीका आधारमा गैडा अनुगमन गर्ने विधी हो। गैडा संरक्षण तथा तिनीह को उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने वैज्ञानिक सूचनाह नियमित रूपमा संकलन गर्दै गैडा संरक्षणमा थप टेवा पु याउने उद्देश्यले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा यसको मध्यवर्ती वन क्षेत्रह मा गैडाको महत्वपूर्ण बासस्थान भएको क्षेत्र पहिचान गरी अनुगमन गरिदै आएको छ। उक्त कार्य यस केन्द्रले सन् २००८ देखि नै शुरु गरेको थियो। यसैको निरन्तरता स्वरुप यस अवधिमा यस केन्द्र रारा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी सेक्टरमा

पर्ने खोरसोर, बाघमारा, कुमरोज, जनकौली तथा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा नियमित रूपमा गैडा अनुगमन गरिएको थियो। जस अन्तरगत थप ७ वटा गैडाह को पहिचान गरी आईडी बनाइएको छ। विगत र यस वर्ष गरी जम्मा १८५ वटा गैडाह को पहिचान गरी आईडी तयार गरिएको छ।

१.६ सालक सर्वेक्षण

विश्वमा ८ प्रजातीका सालक पाइन्छन् भने नेपालमा कालो र तामे प्रजातीका सालक मात्रै पाइन्छ। यो प्रजाती अति संकटापन्न अवस्थामा रहेको छ। सालकको अवस्था पत्ता लगाई कुन ज्वालमा सालक बस्छ, कस्तो प्रकृतिको माटोमा यसको वासस्थान हुन्छ भन्ने अध्ययन गरी स्थानीय समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले यूएसएड हरियो वन कार्यक्रमको आर्थिक सहयोग तथा राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाको प्राविधिक सहयोगमा चितवनको कयर खोला भन्दा पूर्व र भण्डारा बजार तथा चेपा मार्ग भन्दा पश्चिम रहेका कंकाली, अजिगरे, अमृतधारापानी, बाघदेवी र कालिका सामुदायिक वन क्षेत्रमा क्यामेरा टयापि प्रविधिद्वारा सालक अध्ययन मिति २०७५ साल पौष १० गतेदेखि शुरु गरिएको छ। एक वर्षमा यसले ७ करोड किरा धमिरा खाने हुनाले पारिस्थितिक प्रणालीलाई सन्तुलन कायम गर्न ठुलो भूमिका खेलेको हुन्छ साथै सालक पाइने चितवनका कंकाली, अजिगरे, अमृतधारापानी, कालिका, मकवानपुरको रानी, न्युरेनी, चुच्चेखोला, असोक, सुन्दर, चेतना र गुप्तेश्वरी तथा गोरखाको देउराली, मालु, दुम्सीभिर र पालु गैरा गरी १५ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई सालक संरक्षण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आर्थिक सहयोग समेत उपलब्ध गराइएको छ।

१.७ हात्तीलाई रेडियो कलर

पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका मानव बस्तीह मा प्रवेश गरी दुःख दिने तथा बालीनाली खाई मानवीय

क्षति गर्ने १ वटा जंगली भाले हात्तीलाई वि. स. २०७५ साल पौष १० गतेका दिन डार्ट गरी उक्त हात्तीह को दाह्य काटी रेडियो क्लर जडान गरिएको छ। उक्त रेडियो क्लरको माध्यमबाट हात्ती कहाँ के गरि रहेको छ भन्ने अनुगमन समेत गर्ने गरिएको छ।

१.८ चितुवालाई रेडियो क्लर

गुल्मी जिल्लाको क्षेत्रकोट गाँउपालिका वडा नं. १, हुँगामा रहेका मानव बस्तीह मा प्रवेश गरी दुःख दिने १ वटा पोथी चितुवालाई वि. स. २०७५ साल पौष ७ गतेका दिन डार्ट गरी उक्त चितुवामा रेडियो क्लर जडान गरिएको छ। उक्त रेडियो क्लरको माध्यमबाट चितुवाले कहाँ के गरि रहेको छ भन्ने अनुगमन समेत गर्ने गरिएको छ।

१.९ वन्यजन्तुको पोष्टमार्टमा सहयोग

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसको मध्यवर्ती क्षेत्रका साथै नेपालका विभिन्न स्थानमा विभिन्न कारणले मरेको वन्यजन्तुह के कति कारणले मरेका हुन् भन्ने पत्ता लगाई अध्ययन अनुन्सधान गर्ने कार्यमा यस केन्द्रले सहयोग गर्दै आएको छ। तालिका नं ४ मा उल्लेखित नेपालका विभिन्न स्थानह मा मरेका वन्यजन्तुको पोष्टमार्टम गर्न यस केन्द्रले सहयोग पु याएको छ।

तालिका नं. ४: पोष्टमार्टम गर्न सहयोग गरिएका वन्यजन्तुह :

क्र.स.	मिति	वन्यजन्तुको नाम	लि	उमेर	स्थान	संख्या
१.०	२०७५ ०४ ०३	गैडा	पोथी	१५ १६ वर्ष	बेतरी खोला, मेघौली	१
२.०	२०७५ ०४ ०५	गैडा	भाले	१ वर्ष	कसरा, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	१
३.०	२०७५ ०४ ३१	गैडा	पोथी	१५ १६ वर्ष	लामी ताल, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	१
४.०	२०७५ ०५ ०७	गैडा	पोथी	१५ १६ वर्ष	कमल ताल, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	१
५.०	२०७५ ०५ १३	गैडा	भाले	७ ८ वर्ष	बनक १	१
६.०	२०७५ ०५ १८	गैडा	पोथी	४ ५ महिना	वीस हजार ताल क्षेत्र	१
७.०	२०७५ ०५ २८	बाघ	पोथी	१५ १६ वर्ष	कसरा, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	१
८.०	२०७५ ०६ ०५	गैडा	भाले	१५ १६ वर्ष	पि.जी होटल, नजिक, मेघौली	१
९.०	२०७५ ०६ १५	गैडा	पहिचान नभएको		भिम्ले क्षेत्र	१
१०.०	२०७५ ०६ २८	बाघ	भाले	३ ४ वर्ष	तमोर ताल, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज	१
११.०	२०७५ ०७ ०४	बाघ	भाले	७ ८ महिना	चरहरा, खोरसोर	१
१२.०	२०७५ ०७ ०८	गैडा	पोथी	७ ८ वर्ष	बुढी राप्ती घोलको अन्तिम रिउ खोला नजिक	१
१३.०	२०७५ ०७ ११	गैडा	भाले	१५ १६ वर्ष	टेम्पल टाइगर नजिक	१
१४.०	२०७५ ०७ १२	गैडा	भाले	१५ १६ वर्ष	मध्यविन्दु नगरपालिका १६ नवलपुर	१
१५.०	२०७५ ०७ १८	गैडा	भाले	१५ १६ वर्ष	खगेन्द्रमल्ली क्षेत्र	१
१६.०	२०७५ ०७ १९	गैडा	पोथी	१ २ महिना	चपरचुली पोष्ट नजिक	१
१७.०	२०७५ ०८ १०	गैडा	पहिचान नभएको		टाइगर टप्स नजिक	१
१८.०	२०७५ ०८ १०	गैडा	पहिचान नभएको		देवीताल नजिक	१
१९.०	२०७५ ०८ १४	चितुवा	भाले	३ ४ वर्ष	डिभिजन वन कार्यालय, मकवानपुरको क्षेत्र।	१
२०.०	२०७५ ०८ २८	चितुवा	भाले	३ ४ वर्ष	खगेडी खोला पदमपुर नजिक	१
२१.०	२०७५ ०९ ०६	गैडा	पोथी	१५ १६ वर्ष	केरु १ खोला, जगतपुर	१
२२.०	२०७५ ०९ ११	गैडा	पोथी	८ १० वर्ष	पञ्चकन्या सामुदायिक वन क्षेत्र	१
२३.०	२०७५ ०९ २८	गैडा	पोथी	१५ २० वर्ष	बाघमारा घाट, मेघौली	१

२.० जैविक विविधता तथा प्राकृतिक श्रोत संरक्षण कार्यक्रमः

२.१ नेचर गाइड तालिमः

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका ३७ जना युवा युवतीह लाई मिति २०७५ साल कार्तिक २८ गतेदेखी २०७५ मंसिर ८ गतेसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहा, चितवनको संयुक्त आयोजनामा नेचर गाइड तालिम प्रदान गरिएको थियो। उक्त तालिमको समापनको समयमा लिइएको परिक्षामा उत्तिर्ण नेचर गाइडरुलाई मिति २०७५ साल मंसिर ८ गतेका दिन प्रमाण पत्र वितरण गरिएको थियो। नेपाल पर्यटन बोर्ड तथा

बुढीराप्ती, केरु । र लोथर उपभोक्ता समितिसंगको सहकार्यमा उक्त नेचर गाइड तालिम सञ्चालन गरिएको हो ।

२.२ आर आर टि सुदृढीकरण तालिम

चितवन र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्जको दक्षिणी भेगमा रहेका मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति अन्तरगत गठित १२ वटा आर आर टि. का प्रदाधिकारीहरूलाई मिति २०७३/०८/१८ गतेदेखि २२ गतेसम्म फिल्डमा नै गएर आर. आर टि. को काम, कर्तव्य तथा जिम्मेवारीका साथै जिपिएस चलाउने एवं विभिन्न तथ्यांक सक्लन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्नुका साथै मिति २०७३/०८/२५ र २६ गतेका दिन दुई चरण गरी ६० जना आर. आर टि. का पदाधिकारीहरूलाई तालिम प्रदान गरिएको थियो ।

२.३ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज प्लाष्टिक मुक्त निकुञ्ज घोषणा

मुलुकको पहिलो संरक्षित क्षेत्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई मिति २०७५ साल पौष १७ गतेका दिन प्लाष्टिक मुक्त निकुञ्ज घोषणा गरिएको छ । राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, सौराहाको कार्यालयमा एक भव्य समारोहका विच प्लाष्टिक मुक्त अभियान शुभारम्भसंगै निकुञ्जलाई प्लाष्टिक मुक्त निकुञ्ज घोषणा गरिएको हो ।

प्रदेश सभासद तथा वातावरण समितिकी सभापति रमा आले मगर, प्रदेश सभासद कृष्ण भुर्तेल सहित निकुञ्जका प्रमुख संरक्षण अधिकृत वेदकुमार ढकालबाट प्लाष्टिक मुक्त वारेमा जानकारीमूलक सूचनामूलक बोर्ड टागेर संयुक्त रूपमा प्लाष्टिक मुक्त निकुञ्ज घोषणा गरेका थिए ।

सो पश्चात निकुञ्ज प्रवेश गर्ने जो कोहिले प्लाष्टिकजन्य वस्तु लैजानु पर्दा दर्ता गराएर मात्रै लैजान पाउने छन् । फर्किदा भित्र लगेको प्लाष्टिकजन्य वस्तु बाहिर ल्याउनुपर्ने छ । यसका लागि सिमित रकम धरौटीको रूपमा राख्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । मानव स्वास्थ्यमा असर पार्ने प्लाष्टिकमा राखिएका खाद्यान्न लैजान प्रतिबन्ध लगाइने छ । सुरक्षा पोष्टमा कपडाका भोला राखेर निकुञ्ज प्रवेश गर्नेको सामग्री सोही भोलामा राखेर पठाउने व्यवस्था गरिएको छ । प्लाष्टिक मुक्त निकुञ्ज अभियानलाई सफल बनाउन राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, डब्लु डब्लु. एफ. नेपाल, कोकाकोला, र हिमालायन क्लाइमेट इनिशिएटिभले सहकार्य गरेको छ ।

मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष मधुकर मल्लको अध्यक्षतामा सम्पन्न कार्यक्रममा प्रदेश सभासद रामलाल महतो, संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सचिव डा. विश्वनाथ ओली, रत्ननगर नगरपालिकाका प्रमुख नारायण वन, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषकी निर्देशक सरिता ज्ञवाली, विश्व वन्यजन्तु कोषका प्रतिनिधि डा. घनश्याम गुरु , तराई बोटलर्स नेपाल लिमिटेडकी प्रतिनिधि एरिना गुरु , मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका पूर्व अध्यक्ष केशव देवकोटा, नेपाल पत्रकार महासंघ चितवनका अध्यक्ष राधेश्याम खतिवडा लगायतले मन्तव्य राख्नु भएको थियो ।

३.० मानव वन्यजन्तु ञ व्यवस्थापन कार्यक्रम

३.१ वन्यजन्तु उद्धार तथा व्यवस्थापन

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसको मध्यवर्ती क्षेत्रका साथै नेपालका विभिन्न स्थानमा घाइते, अपा , असक्त, टुहुरा तथा समस्या दिने वन्यजन्तुह लाई नियन्त्रणमा लिई तिनीह को उचित व्यवस्थापनका लागि यस केन्द्रले स्थापना कालदेखी नै सहयोग गर्दै आएको छ । यस आर्थिक वर्षमा तालिका नं ५ मा उल्लेखित नेपालका विभिन्न स्थानह मा वन्यजन्तुको उद्धार, औषधोपचार तथा व्यवस्थापनमा यस केन्द्रले सहयोग पु याएको छ । जसले गर्दा मानव र वन्यजन्तु दुवै तर्फ हुन सक्ने सम्भावित क्षतिह न्यूनिकरण हुन पुगेको छ ।

तालिका नं. ५: उद्धार गरिएका वन्यजन्तुह :

क्र.स.	मिति	वन्यजन्तुको नाम	लि	उमेर	उद्धार गरिएको स्थान	संख्या
१.०	२०७५ ०४ ०८	अजिंगर	भाले	३ ४ वर्ष	बछ्यौली, चितवन ।	१
२.०	२०७५ ०४ ०८	अजिंगर	पोथी	४ वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
३.०	२०७५ ०४ २९	बाघ	भाले	७ ८ वर्ष	राप्ती दुन मध्यवर्ती सा. वन	१

४.०	२०७५ ०४ ३०	अजिंगर	पोथी	३ ४ वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
५.०	२०७५ ०५ ०७	बाघ	भाले	८ १० वर्ष	कान्छी बगई माडी	१
६.०	२०७५ ०६ ०३	अजिंगर	भाले	८ १० वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
७.०	२०७५ ०६ ०३	अजिंगर	भाले	८ १० वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
८.०	२०७५ ०६ १२	गैडा	भाले	२५ वर्ष	मेघौली क्षेत्रमा पासोमा परेको ।	१
९.०	२०७५ ०६ १४	मगर गोही	भाले	७ ८ वर्ष	कालिका नगरपालिका, पदमपुर ।	१
१०.०	२०७५ ०६ २१	मगर गोही	भाले	७ ८ वर्ष	रत्ननगर नगरपालिका, लौरीघोल ।	१
११.०	२०७५ ०६ २४	अजिंगर	पोथी	८ १० वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
१२.०	२०७५ ०६ २८	अजिंगर	पोथी	८ १० वर्ष	सौराहा, चितवन ।	१
१३.०	२०७५ ०७ ०७	घडियाल गोही	भाले	५ ६ वर्ष	खैरहनी, पर्सा ।	१
१४.०	२०७५ ०८ ०७	चितुवा	पोथी	३ ४ वर्ष	डिभिजन वन कार्यालय, गुल्मीको कार्य क्षेत्रबाट ।	१
१५.०	२०७५ ०८ १८	बाघ	पोथी	२ ३ वर्ष	भरतपुर मा.न.पा. २७, शुक्रनगर	१
१६.०	२०७५ ०८ २२	अजिंगर	भाले	८ १० वर्ष	खैरहनी, चितवन ।	१
१७.०	२०७५ ०८ २६	रतुवा	भाले	६ ७ महिना	डिभिजन वन कार्यालय, चितवनको कार्य क्षेत्रबाट ।	१
१८.०	२०७५ ०८ २८	अजिंगर	भाले	३ ४ वर्ष	मोहना, चितवन ।	१

३.२ अक्षयकोष निर्माण तथा छात्रवृत्ति वितरण

मानव वन्यजन्तु न का कारण असाहय बालबच्चाह को शिक्षामा सहयोग गर्ने उद्देश्यले चितवन र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा गठित पाँचपाण्डव, अयोध्यापुरी र सुनाखरी उपभोक्ता समितिमा विगत वर्षमा रु. १०,८८८७३.१०० का दरले निर्माण गरिएको अक्षय कोषमा यस अवधिमा पनि थप आर्थिक सहयोग प्रदान गरिएको छ। उक्त कार्यक्रमबाट माडी नगरपालिका वडा नं. १, २ र ८ का ४२६५ घरघुरी तथा ठोरी गाँउपालिका वडा नं. ५, पर्साका ११०० घरघुरी लाभान्वित हुने छन्।

आर्थिक वर्ष २०७४ ७५ मा मानव वन्यजन्तु न का कारण असाहय बालबच्चाह को शिक्षाका निर्माण गरिएको अक्षयकोषको व्याजबाट माडी नगरपालिकाको विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्ने ७ जना स्थानीय बालबच्चाह को शिक्षाका लागि छात्रवृत्ति वितरण गरिएको छ। त्यस्तैगरी कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय, विपन्न तथा जेहेन्दार ३ जना विद्यार्थिह लाई यस केन्द्रको सहयोगमा उच्च शिक्षाको लागि छात्रवृत्ति वितरण गरिएको छ।

तालिका नं. ६: छात्रवृत्ति वितरण गरिएका विवरणह

क्र.स.	नामावली	स्थान	अध्ययनरत कक्षा	छात्रवृत्ति रकम	कैफियत
१.०	श्री स्मृती काफले	माडी	स्नातक त्तिय वर्ष	६,००० १००	चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्र
२.०	श्री चन्द्रकुमारी काफले	माडी ७	वि.एड. प्रथम वर्ष	६,००० १००	
३.०	श्री विक्रम तिमिल्लीना	माडी ७	कक्षा १२	६,००० १००	
४.०	श्री मुक्ती परियार	माडी ८	वि. वि.ए. प्रथम वर्ष	६,००० १००	
५.०	श्री सुस्मीत भण्डारी	माडी	कक्षा ८	६,००० १००	
६.०	श्री सन्दीप भण्डारी	माडी	कक्षा ८	६,००० १००	
७.०	श्री नवराज अधिकारी	माडी	कक्षा १२	६,००० १००	
८.०	श्री प्रियंका गुप्ता	बराह क्षेत्र ११, सुनसरी	कक्षा ११	३०,००० १००	कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्र
९.०	श्री सविन कार्की	बेलका २, उदयपुर	कक्षा ११	३०,००० १००	
१०.०	श्री निराजन साह	कोशी ३, सुनसरी	कक्षा ११	३०,००० १००	

३.३ राहत वितरण

राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र तथा सामुदायिक वन क्षेत्रबाट वन्यजन्तुह बाहिर आई मानव वस्तीमा प्रवेश गर्दा जीउधन, खाद्यान्न वाली तथा पशुधनमा क्षति पु याउने गरेको छ भने अर्को तर्फ मानविय क्रियाकलापमा कारण दिनानुदिन मानव वन्यजन्तु न बढिरहेको छ। मानव वन्यजन्तु न का कारण एकातिर धनजनको क्षति हुने र अर्कोतिर वन्यजन्तुप्रति हुने प्रतिशोधपूर्ण व्यहारबाट वन्यजन्तुह लाई क्षति पुग्ने क्रियाकलाप समेत हुँदै आएको अवस्था छ। मानव वन्यजन्तु वीच विद्यमान न न्यूनीकरण गरी सह अस्तित्व कायम गर्ने उद्देश्यले विभिन्न निरोधात्मक उपायह अवलम्बन गरिदै आइएको छ। मानव

वन्यजन्तु बीच सह अस्तित्व कायम गर्नुका साथै वन्यजन्तुको आक्रमणमा परी अंगभंग भएका तथा मृत्यु भएका व्यक्तिका आश्रित परिवारलाई तत्काल राहतका अतिरिक्त उनीहरू को जीविकोपार्जनमा सहयोग गर्न यस अवधिमा तपसिलमा उल्लेखित व्यक्तिहरूलाई यस केन्द्रद्वारा राहत प्रदान गरियो ।

क्र.स.	निवेदकको नाम	तालिका नं. ७: राहत वितरण				समस्या दिने जनावर	राहत रकम
		मृत्यु घाइते भएको व्यक्तिको नाम	नाता	ठेगाना			
१.०	श्री कृष्ण डुम्रे	श्री शुशिला खरेल (डुम्रे)	श्रीमान	भरतपुर म.न.पा वडा नं.२५	वाघ	५०,००० १००	
२.०	श्री काली बहादुर राई	श्री सागर राई	छोरा	राप्ती न.पा वडा नं. २,	हात्ती	५०,००० १००	
३.०	श्री अणनाथ जैसी	श्री कृष्णकली जैसी	श्रीमती	माडी न.पा. वडा नं. ८,	हात्ती	५०,००० १००	
४.०	श्री दामोदर भण्डारी	श्री सुशिला गौतम भण्डारी	श्रीमती	माडी न.पा. वडा नं. ८,	हात्ती	५०,००० १००	

४.० संरक्षण शिक्षा तथा प्रचार प्रसार कार्यक्रम:

चितवन र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको आसपास बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू मा वन, वन्यजन्तु तथा जैविक विविधताको संरक्षण तथा मानव वन्यजन्तु न्यवस्थापन गर्न सचेतना गर्ने उद्देश्यले तालिका नं. ८ मा उल्लेख भए अनुसारका सन्देशमूलक विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । केन्द्रको कार्य क्षेत्रका विभिन्न स्थानहरू मा सञ्चालन गरिएको संरक्षण शिक्षा तथा प्रचार प्रसार कार्यक्रमबाट स्थानीय बासिन्दाहरू प्रत्यक्ष र जनचेतनामूलक रेडियो कार्यक्रमबाट चितवन र पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको आसपास बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू मा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा चेतनाको सन्देश पुगेको छ ।

क्र.स.	विवरण	सञ्चालन गरिएको कार्यक्रम	एकाई	संख्या	लाभान्वित्	अवधि	आर्थिक श्रोत
१.०	स्वदेश एफ. एम ८३.२ लगायत ५ वटा रेडियो	साप्ताहिक रेडियो नाटक वनकरिया	वटा	२५	चितवन, पर्सा, नवलपरासी, मकवानपुर, बारा, पर्सा र रौतहट जिल्लाका स्थानिय बासिन्दाहरू	२०७५ श्रावण १ गतेदेखी पौष मसान्तसम्म ।	USFWS
२.०	स्कूल स्तरिय संरक्षण सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम	स्कूल स्तरीय संरक्षण शिक्षा कार्यक्रम	वटा	२	प्रकाशपुर दोभर एकेडमी, बराह क्षेत्र १० र राष्ट्रिय मा. वि., कोशी १, सुनसरीमा अध्ययनरत गरी २१२ जना विद्यार्थीहरू ।	२०७५ साल मंसिर ।	USFWS

३.०	सूचनामूलक होर्डिङ्ग बोर्ड	वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत तथा संरक्षणमूलक सूचना बोर्ड	बटा	२५	चितवन रा. नि. र कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष र स्थानिय वासिन्दाहरू	२०७५ श्रावणदेखी पौष सम्म।	USFWS
४.०	मानव हाती द्वन्द्व व्यवस्थापन	चितवन रा. नि. को मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने साविक पिप्लेमा जनचेतना अभिवृद्धि।	बटा	५	चितवन रा. नि. को मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने साविक पिप्लेका वासिन्दाहरू	वि. स. २०७५ कार्तिक र मंसिर	आन्तरिक

तालिका नं. ८: सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरू

४.१ विश्व बाघ दिवस:

समृद्धिका लागि बाघ संरक्षण भन्ने नारा सहित आठौँ विश्व बाघ दिवस वि. स. २०७५ साल श्रावण १३ गतेका दिन बरणडाभार जैविक मार्गमा आयोजना गरि मनाइएको छ। उक्त अवसरमा बरणडाभार जैविक मार्ग भएर गुड्ने सवारी साधनका चालकहरूलाई वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी सचेतना गराउनुका साथै यस मार्गमा सवारी चलाउदाँ ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू समेटिएको पर्चा वितरण गरिएको थियो भने बाघको तस्वीर पेन्टि गरेका संरक्षणकर्मीहरूले जैविक मार्गमा पर्ने पूर्व पश्चिम राजमार्ग सरसफाई समेत गरेका थिए।

स्वास्थ्य पर्यावरणका लागि बाघ संरक्षण लगायतका नारा सहित सवारी चालकलाई जैविक मार्गमा चलाउदा ध्यान दिनुपर्ने कुरा र सरसफाई गरिएको कार्यक्रममा स्थानीय पर्यटन व्यवसायी, निकुञ्ज सुरक्षार्थ खटिएको बटुक दल गणका सेनाहरू, संरक्षणकर्मी लगायत सामुदायिक वनका उपभोक्ता समूह तथा पदाधिकारीहरू एवं सरोकारवालाहरूको सहभागिता रहेको थियो।

४.२ रेञ्जर दिवस

चितवनको सौराहामा वि. स. २०७५ साल श्रावण १५ गतेका दिन नेपालमा पहिलो पटक विश्व रेञ्जर दिवस मनाइएको थियो। उक्त अवसरमा सहभागी संरक्षणकर्मीहरूले प्लेकार्ड र ब्यानर सहित सौराहा परिक्रमा गर्नुका साथै स्थानीय समुदाय, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरू विच अन्तरक्रिया समेत गरिएको थियो। अन्तरक्रिया कार्यक्रममा वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सहसचिव डा महेश्वर ढकालले मानव वन्यजन्तु न न्यूनिकरणका लागि संरक्षणकर्मी, समुदाय तथा सम्बद्ध संघ, संस्थाहरूको सक्रिय सहभागिता हुनुपर्ने बताउनु भयो थियो भने प्रदेश नम्बर ३ का प्रदेशसभा सदस्य कृष्ण भुर्तेलले न न्यूनिकरण गर्न राज्यले क्षति बेहोर्ने, समुदायलाई उचित सम्बोधन गर्नु पर्नेमा जोड दिनु भएको थियो। उहाँले घाईतेलाई पूर्ण उपचार र मृत्युको हकमा उनका परिवारका एक सदस्यलाई रोजगारीको ग्यारेन्टी गर्न सके न आफैँ कम हुने धारणा राख्नु भएको थियो।

४.३ विश्व हाती दिवस

कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष र यसको आसपासका क्षेत्रहरूमा बसोबास गर्ने स्थानीय उपभोक्ताहरूमा हाती संरक्षण बारे जनचेतना फैल्याउने उद्देश्यका साथ यस केन्द्रको सहयोगमा मिति २०७५ साल श्रावण २७ गतेका दिन मध्यवर्ती क्षेत्रमा गठित उपभोक्ता समिति तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी एवं स्थानीय उपभोक्ताहरूको सहभागितामा विभिन्न कार्यक्रम गरी हाती दिवस मनाइएको थियो। उक्त कार्यक्रममा ५०० भन्दा बढी स्थानीय उपभोक्ताहरूको सहभागिता रहेको थियो।

४.४ वन्यजन्तु आखेटोपहार प्रदर्शनी तथा सूचना केन्द्र

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसको आसपासका क्षेत्रहरूमा पर्याय पर्यटनको विकासका साथै वन्यजन्तु संरक्षण बारे जनचेतना फैल्याउने उद्देश्यका साथ केन्द्र रारा वन्यजन्तु आखेटोपहार प्रदर्शनी तथा सूचना केन्द्रको सञ्चालन भएको छ। उक्त सूचना केन्द्र राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकहरूका लागि आकर्षक गन्तव्य स्थलको रूपमा विकास भई सकेको छ। यस अवधिमा तपशिलमा उल्लेखित स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरूले अवलोकन गरेका थिए।

तालिका ९: पर्यटक अगमनको विवरण:

समय	अन्तर्राष्ट्रिय	सार्क	राष्ट्रिय	विद्यार्थी	जम्मा
२०७५ श्रावण १ गतेदेखी पौष मसान्तसम्म	४७६	१,८८४	३२,६८०	३०,२८८	६५,३४८

५.० आय आर्जन कार्यक्रम:

५.१ कार्पेट बुनाई तालिम:

स्थानीय बासिन्दाहरूलाई रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्दै वन माथिको निर्भरता कम गर्न तथा वन, वन्यजन्तुको संरक्षणमा सहभागि हुन अभिप्रेरित गर्ने उद्देश्यले कालिका नगरपालिका वडा नं. २, पदमपुरमा बसोबास गर्ने २० जना महिलाहरूलाई मिति २०७५ साल पौष १ गतेदेखि ३ महिने कार्पेट बनाउने तालिम सञ्चालन गरिएको छ। उक्त कार्यक्रम यूएसएड हरियो वन कार्यक्रमको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरिएको हो।

५.२ घाँस काट्ने मेसिन वितरण

स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा वृद्धि गर्ने उद्देश्यले यूएसएड हरियो वन कार्यक्रमको आर्थिक सहयोगमा विगत वर्षमा घुम्ती कोष निर्माण गरी कालिका नगरपालिका वडा नं. २, पदमपुरमा रहेको था खोला सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूलाई १०४ वटा उन्नत गाई वितरण गरिएको थियो। उक्त गाई पालन समूहलाई यस अवधिमा पनि १४ वटा चपर मेसिन (घाँस काट्ने मेसिन) उपलब्ध गराइएको छ।

६.० स्वास्थ्य तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम :

६.१ वन्यजन्तु र घरपालुवा जनावरमा लाग्ने र सर्ने रोगहरू बारे गोष्ठी

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाको सभाहलमा मिति २०७५ साल असोज १० गतेका दिन १ दिने वन्यजन्तु तथा घरपालुवा जनावरमा लाग्ने र सर्ने रोगहरूको बारेमा गोष्ठी सम्पन्न भयो। उक्त गोष्ठीमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्र वरिपरी काम गर्ने १८ जना भेटेरिनरी प्राविधिकहरूको सहभागिता रहेको थियो। उक्त गोष्ठी राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाले यूएस फिस एण्ड वाइल्डलाईफ सर्भिसको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरेको हो।

६.२ समुदाय र रा पहिचान गरिएका कार्यक्रमहरू

स्थानीय समुदायहरूलाई जैविक विविधता संरक्षण गर्न सक्रिय भूमिका खेल्न अभिप्रेरित गर्ने उद्देश्यका साथ तपसिल बमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालनार्थ आर्थिक सहयोग प्रदान गरिएको छ। उक्त सहयोगले स्थानीय जनमानसको मन मस्तिष्कमा सकारात्मक सोचको विकास भई संरक्षण कार्यमा सहयोग पुगेको छ।

तालिका नं. १०: सहयोग प्रदान गरिएको विवरण

क्र.स.	नाम	ठेगाना	गरिएका गतिविधि	उपलब्धी	आर्थिक स्रोत
१.०	वन्यजन्तु प्रतिमा निर्माण उपभोक्ता समिति	रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. ६, निकुञ्जचोक	निकुञ्ज चोकमा हात्तीको प्रतिमा निर्माण।	निकुञ्ज चोकमा हात्तीको पूर्णकदको प्रतिमा निर्माण गरिएको।	USFWS
२.०	अमलटारी उपभोक्ता समिति	कावासोती नगरपालिका वडा नं. १४, अर्ग्यौली, नवलपुर	सामुदायिक भवन निर्माण।	कावासोती नगरपालिका वडा नं. १४, अर्ग्यौलीमा सामुदायिक भवन निर्माण गरिएको।	आन्तरिक
३.०	संरक्षणका लागि एकता नेपाल	राप्ती न.पा. वडा नं. २, चितवन।	सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरूलाई सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन।	सामुदायिक वनका पदाधिकारीहरूलाई सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको।	USFWS
४.०	क्षेत्रीय होटल संघ नेपाल	र. न. पा. वडा नं. ६, सौराहा, चितवन	१५औं चितवन हात्ती महोत्सव सञ्चालन।	१५औं चितवन हात्ती महोत्सव सञ्चालन गरिएको।	आन्तरिक
५.०	जानकी माध्यमिक विद्यालय मेघौली	भरतपुर म. न. पा. वडा नं. २७, चितवन	स्वर्ण महोत्सव मनाउन।	स्वर्ण महोत्सव सञ्चालन गरिएको।	आन्तरिक
६.०	पदमपुर बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि	कालिका न.पा. वडा नं. २, चितवन	फर्निचर खरिद गरिएको।	कार्यालय व्यवस्थापनका लागि फर्निचर खरिद गरिएको।	आन्तरिक
७.०	गैडाचोक टोल विकास समिति	र. न. पा. वडा नं. ६, सौराहा, चितवन	गैडाचोकमा गैडाको प्रतिमा सहित पार्क निर्माण।	गैडाचोकमा गैडाको पूर्णकदको प्रतिमा सहित पार्क निर्माण गरिएको।	आन्तरिक
८.०	केरुङ्गा उपभोक्ता समिति	भरतपुर म. न. पा. वडा नं. २३, चितवन।	धैलाधारी म. सा वन क्षेत्रमा सिमसार निर्माण।	धैलाधारी म. सा वन क्षेत्रमा सिमसार निर्माण गरिएको।	आन्तरिक
९.०	लामीचौर उपभोक्ता समिति	कावासोती १२, पिठौली, नवलपुर।	चोरी शिकार नियन्त्रण।	चोरी शिकार नियन्त्रणका कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको।	आन्तरिक
१०.०	वि. एम. हस्तकला प्रशिक्षण केन्द्र	कालिका न. पा २, पदमपुर, चितवन।	सिलाई कटाई तालिम	सिलाई कटाई तालिम सञ्चालन गरिएको।	आन्तरिक

६.५ हात्तीको औषधोपचार

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने सौराहा, मेघौली तथा जगतपुर लगायतका क्षेत्रमा रहेका होटलहरूमा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूलाई हात्ती सफारी प्रदान गर्ने उद्देश्यले हात्तीहरूलाई पालिएको छ। उक्त हात्तीहरूमध्ये यस आर्थिक वर्षमा ६० वटा हात्तीको औषधोपचारमा यस केन्द्रले प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको छ।

७.० मानविय स्रोत तथा समुदायको क्षमता विकास कार्यक्रमः

७.१ घडियाल बचाउन राप्ती र नारायणी नदी आसपासका समुदायलाई माछा पालन तालिम

विश्वमा अति संकटापन्न अवस्थामा पुगेको घडियाल गोही जोगाउन तथा राप्ती र नारायणी नदीहरूमा मानवीय चाप घटाउन चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी क्षेत्र अन्तर्गत राप्ती नदी छेउमा बसोबास गर्ने स्थानीय आदिवासी समुदायलाई सहभागी

गराएर मिति २०७५ साल भाद्र ३ गतेका दिन राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, सौराहाले प्रशिक्षण दिएको छ। प्रशिक्षणमा खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १० कठारको सृजनशिल महिला माछा पालन समूह, खैरहनी नगरपालिका वडा नं. १२ को दराईबोटे ताल व्यवस्थापन समूह तथा साविक बछौली, कुमरोज र कठारमा बसोबास गरी राप्ती नदीमा माछा मार्न निकुञ्जबाट लाइसेन्स प्राप्त व्यक्तिहरू गरी १०० जना स्थानीय आदिवासी समुदायहरूको सहभागिता रहेका थियो। त्यस्तै गरी मिति २०७५ साल भाद्र २४ गतेका दिन लामिचौर उपभोक्ता समितिको कार्य क्षेत्रमा रहेका माछा पालन समूह तथा बोटे, मुसहर एवं नारायणी नदीमा माछा मार्न निकुञ्जबाट लाइसेन्स प्राप्त व्यक्तिहरू गरी ७२ जना स्थानीय आदिवासी समुदायहरूको सहभागिता रहेका थिए। उक्त प्रशिक्षण कार्यक्रममा सहभागीहरूलाई निकुञ्जका ऐन, नियम सिकाउनुका साथै गोही जागाउने उपाय बारे जानकारी गराइएको थियो।

७.२ घडियाल अनुगमन तथा नदी गस्ती तालिम

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज भएर बग्ने राप्ती र नारायणी नदीमा रहेका गोहीहरूको अनुगमन गर्ने कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागी गराई उनीहरूको क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले मिति २०७५ साल कार्तिक १६ गतेका दिन घडियाल अनुगमन तथा नदी गस्ती पुर्नताजगी तालिम सम्पन्न भयो। उक्त तालिममा चितवन र नवलपरासीमा रहेका समुदायमा आधारित चोरी शिकार नियन्त्रण इकाइका ६० जना युवा, युवतीहरूको सहभागिता रहेको थियो। तालिम पश्चात प्रत्येक समुदायमा आधारित चोरी शिकार नियन्त्रण इकाईलाई १२१ वटा दुरविन समेत वितरण गरिएको छ।

तालिमको सहजिकरण राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, सौराहा रामकुमार अर्याल, बावुराम लामिछाने र ऋषि सुबेदी तथा तराई भूपरिधी नेपालका रामप्रित यादवले गर्नु भएको थियो। तालिम पश्चात सहभागीहरूले राप्ती र नारायणी नदीका विभिन्न ११ स्थानहरूमा गोहीको अनुगमन कार्य गरि रहेका छन्।

७.३ घडियाल संरक्षण, हेरचाह तथा व्यवस्थापन तालिम

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा रहेको घडियाल प्रजनन केन्द्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई सहभागी गराई उनीहरूको क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले मिति २०७५ ०८ १८ गतेदेखि मिति २०७५ ०८ २३ गतेसम्म घडियाल गोहीको संरक्षण, हेरचाहा तथा व्यवस्थापन तालिम सम्पन्न भयो। उक्त तालिममा घडियाल प्रजनन केन्द्रका १५ जना र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण

कोष, सौराहा चितवनका २ जना गरी १७ जनाको सहभागिता रहेको थियो। उक्त तालिम राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाले जेड. एस. एल. नेपालको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरेको हो।

७.४ नदीको पारिस्थितिय प्रणालीको व्यवस्थापन योजना निर्माण गोष्ठी

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज भए बग्ने राप्ती र नारायणी नदीमा रहेका घडियाल गोहीको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्ने हेतुले मिति २०७५/०५/२३ र २६ गते सौराहामा तथा मिति २०७५/०५/२४ अमलटारी र मिति २०७५/०५/२५ गते कसरामा एक एक दिने नदीको पारिस्थितिय प्रणालीको व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण गोष्ठी सम्पन्न भयो। उक्त गोष्ठीमा मध्यवर्ती उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष तथा प्रतिनिधीह, स्थानीय सामुदायिक वनका प्रतिनिधीह, समुदायमा आधारित चोरी शिकार नियन्त्रण युवा जागरणका प्रतिनिधीह, घडियाल गोही प्रजनन केन्द्रका कर्मचारीह, नेपाली सेना, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जका कर्मचारीह तथा स्थानीय पर्यटक होटल, लज, रेष्टुरेन्ट, बर्ड एजुकेसन सोसाइटी, नेचर गाइड एसोशियन लगायत सरोकारवाला संघ, संस्थाका प्रतिनिधीह गरी १८६ जनाको सहभागिता रहेको थियो। उक्त गोष्ठी राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाले जेड.एस.एल. नेपालको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरेको हो।

७.५ हात्ती प्रभावित क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण

जैविक विविधता संरक्षणमा स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धी गरी मानव वन्यजन्तु न न्यूनिकरणमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने पाँचपाण्डव, अयोध्यापुरी, रेवा र निर्मल ठोरी उपभोक्ता समिति तथा पर्सा राष्ट्रिय

निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने निर्मल, सुनाखरी, कुसुमबाटिका र पञ्चमुखी उपभोक्ता समिति एवं पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्ज र राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, सौराहा, चितवनका गरी ३५ जना सहभागीह ले मिति २०७५ आश्विन ८ गतेदेखी १२ गतेसम्म हात्ती प्रभावित कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष र भापाको बाहुनडाँगी क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गर्नुका साथै त्यहाँका उपभोक्ता समिति तथा समूहह संग अन्तरक्रिया गर्नु भएको थियो। साथै अध्ययन भ्रमण टोलीले बेतना र जामुनवारी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहह ले व्यवस्थापन गरेको सिमसार क्षेत्रको समेत भ्रमण गरेको थियो। उक्त अध्ययन भ्रमण राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाले यूएस फिस एण्ड वाइल्डलाईफ सर्भिसको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरेको हो।

७.६ वन व्यवस्थापन तालिम

कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेका समाज सेवा र धरहरा मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारी तथा उपभोक्ताह लाई लक्षित गरि मिति २०७५/०७/१४ र २०७५/०८/१३ गतेका दिन कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षको कार्यालय भवनमा १ दिने मध्यवर्ती सामुदायिक वन व्यवस्थापन तथा मानव हात्ती सहअस्तित्व तालिम सञ्चालन गरिएको थियो। उक्त तालिममा समाज सेवा र धरहरा मध्यवर्ती सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका गरी ८१ जना स्थानीय उपभोक्ताह को सहभागिता रहेको थियो।

७.७ संरक्षण कार्यमा लै क समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण अन्तरक्रिया गोष्ठी

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र सौराहा, चितवनको आयोजनामा मिति २०७५ ०८ ०४ गतेका दिन सौराहामा संरक्षण कार्यमा के कसरी लै क समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण बढाउन सकिन्छ भनी छलफल तथा

अन्तरक्रिया सम्पन्न भयो। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र नेपाल पत्रकार महासंघ चितवनसंगको सहकार्यमा सञ्चालन गरिएको उक्त गोष्ठीमा चितवनमा कार्यरत ३० जना पत्रकारको सहभागिता रहेको थियो। उक्त अन्तरक्रिया गोष्ठी राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहाले हरियो वन कार्यक्रमको आर्थिक सहयोगमा सञ्चालन गरेको हो।

७.८ संचारकर्मीह संग अन्तरक्रिया गोष्ठी

कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्ष आसपास रही पत्रकारिता गर्ने विभिन्न संचारकर्मीह संग मिति २०७५ ०८ ११ गतेका दिन १ दिने मानव हाती न्द व्यवस्थापन तथा सहअस्तित्व सम्बन्धि अन्तरक्रिया गोष्ठी सम्पन्न भयो। उक्त अन्तरक्रिया गोष्ठीमा मानव हाती न्द व्यवस्थापनमा संचार माध्यम तथा संचारकर्मीले खेल्नु पर्ने भुमिकाको बारेमा छलफल एवं कार्यपत्र प्रस्तुत गरिएको थियो। उक्त कार्यक्रममा विभिन्न संचार माध्यममा कार्यरत संचारकर्मी, स्थानीय समुदाय र कोशीटप्पु वन्यजन्तु आरक्षका कर्मचारी सहित १५ जनाको सहभागिता रहेको थियो।

७.९ कर्मचारी क्षमता विकास तालिम:

राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रमा कार्यरत कर्मचारीह को क्षमता अभिवृद्धि गर्न तालिका नं. ११ मा उल्लेखित कर्मचारीह लाई राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोषको सिफारिसमा मित्र राष्ट्र चिनमा विभिन्न विधामा आयोजित तालिममा सहभागिता रहेको थियो।

तालिका नं. ११: अन्तर्राष्ट्रिय तालिममा सहभागी भएका कर्मचारीह को विवरण

क्र.स.	कार्यक्रमको नाम	पद	अवधि	विषय	आयोजक देश
१.०	आनन्दराम थापा	ओभरसियर	29th August to 18 th September, 2018	Seminar on Technology innovation of Bamboo and Rattan for Green Sector Development for Developing Countries in 2018	चिन
२.०	राजु चौधरी	लेखा सहायक	7 th to 27 th September 2018	Seminar on Bio-natural Gas for Developing Countries in 2018	चिन
३.०	देवका शिवाकोटी	प्रशासन सहायक	7 th to 27 th September 2018	Seminar on Bio-natural Gas for Developing Countries in 2018	चिन
४.०	रामकुमार अर्याल	नि.कार्यालय प्रमुख	25 th to 29 th September 2018	अध्ययन भ्रमण	चिन

८.० प्रजाती प्रजनन, संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम:

८.१ गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन गराइएको गिद्धका बच्चालाई प्राकृतिक बासस्थानमा छाडियो

नेपालमा ८ प्रजातिका गिद्ध पाइन्छन्। विगत डेढ दशकदेखि भारतीय उपमहादीपमा गिद्धको संख्या झण्डै ८५ प्रतिशत घटिसकेको छ। प्राकृतिक अवस्थामा गिद्धको संरक्षणमा चुनौती देखिएकाले नेपाल सरकार राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण

विभाग, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, पंक्षी संरक्षण संघ नेपाल, रोयल सोसाइटी फर प्रोटेक्सन अफ वर्ड र जुलोजिकल सोसाइटी अफ लण्डनको संयुक्त प्रयासमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा गिद्ध प्रजनन केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो। यस प्रजनन केन्द्रको क्षेत्रफल ६३७५ वर्गमिटर रहेको छ। उक्त केन्द्रमा विभिन्न उमेर समूहका ३८ डंगर गिद्ध रहेका छन्।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज स्थित कसरामा रहेको गिद्ध प्रजनन केन्द्रमा जन्माइएको

डंगर प्रजातिको गिद्धका बच्चाह लाई मिति २०७५ साल असोज १ गते १२ वटा र मिति २०७५ साल पौष ३ गते १२ वटा निकुञ्जकै पश्चिम सेक्टर नवलपुरको कावासोतीमा रहेको जटायु रेष्टुरेण्टमा छाडिएको छ।

यस केन्द्रले सञ्चालन गरेको चितवनको कसरामा रहेको गिद्ध प्रजनन केन्द्रमा जन्मीएका र गुडबाट ल्याई प्रजनन केन्द्रमा राखिएका गरि जम्मा २४ वटा डंगर प्रजातिका गिद्धलाई प्राकृतिक बासस्थानमा छाडिएको हो भने अधिल्लो आर्थिक वर्षमा पनि ८ वटा डंगर प्रजातिको गिद्धका बच्चाह छाडिएको थियो।

छाडिएका गिद्धको दैनिक अवस्था, खाना खाने, अरु बाहिरका गिद्धह संगको घुलमिल लगायतको गतिविधि समेत निगरानी गरिने छ। छाडिएका गिद्धको ढाडमा रेडियो क्लर जडान गरिएको र यसैका माध्यमबाट गिद्धको अवस्थाको निगरानी गरिने छ।

८.२ घडियाल गोही प्रजनन कार्यक्रम

नेपालका नदीह मा लोपोन्मुख घडियाल गोहीको संख्यामा कमी हुन नदिई यिनीह को अस्तित्वलाई दीर्घकालिन रूपमा सुनिश्चित गर्न सहयोग पु याउने उद्देश्यले इ.स.१९७८ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको प्रधान कार्यालय कसरामा घडियाल प्रजनन केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो। उक्त घडियाल प्रजनन केन्द्रलाई राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र, सौराहा, चितवनले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको माग अनुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउदै आएको छ। हाल उक्त प्रजनन केन्द्रमा ५८५ वटा गोही रहेका छन्।

८.३ हात्ती प्रजनन कार्यक्रम:

नेपालको तराई क्षेत्रमा रहेका राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षह मा नियमित रूपमा गस्ती गर्नुका साथै अन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकह लाई घुमाउन र विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान कार्यह मा आवश्यक पर्ने घरपालुवा हात्तीह उत्पादन गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले चितवनको खोरसोरमा वि. स. २०४३ सालमा हात्ती प्रजनन केन्द्रको स्थापना गरेको थियो। उक्त केन्द्रमा रहेका हात्तीह को औषधी उपचार तथा व्यवस्थापन कार्यका लागि राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको माग अनुसार आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउदै आएको छ। खोरसोर हात्ती प्रजनन केन्द्रमा उत्पादित हात्तीका बच्चाह लाई तालिम दिए पश्चात निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षह मा पठाउने गरिन्छ। हाल उक्त हात्ती प्रजनन केन्द्रमा हाल जम्मा १८ वटा हात्तीह रहेका छन्।

वन्यजन्तु संरक्षणबाट हामीलाई के फाइदा हुन्छ ?

- ❖ प्राकृतिक वातावरण सन्तुलित राख्न वन्यजन्तुहरुको ठुलो भूमिका रहन्छ । सन्तुलित प्राकृतिक वातावरणले अमूल्य प्राकृतिक सेवा पुऱ्याउँदछ ।
- ❖ राष्ट्रिय निकुञ्जले वन्यजन्तुहरुको अवलोकन गर्न आउने पर्यटकहरुबाट उल्लेखनिय राजश्व आर्जन गर्ने गरेको छ ।
- ❖ जस्तै: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले मात्र बार्षिक करिव ६ करोड रुपैयाँ राजश्व संकलन गर्दछ ।
- ❖ सङ्कलित राजश्वको ५० प्रतिशत रकम मध्यवर्ती क्षेत्रको विकास र संरक्षणमा खर्च गर्न पाइन्छ ।
- ❖ अद्वितीय प्राकृतिक वातावरण र महत्वपूर्ण वन्यजन्तुको बासस्थान भएकोले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज सन् १९८४ मा विश्व सम्पदा सूचीमा समावेश गरिएको छ ।
- ❖ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमणमा आउने पर्यटकहरुका कारण स्थानीय बासिन्दाहरुले करोडौँ रुपैयाँ बराबरको आय-आर्जन गरिरहेका छन् ।

वन्यजन्तु मार्नु सामाजिक र कानुनी अपराध हो ।

- ❖ वन्यजन्तु तथा तिनीहरुको हड्डी तथा छाला लगायतका अंगहरुको किनबेच र ओसारपसार गर्नु वा घरमा राख्नु गैह कानुनी कार्य हो ।
- ❖ यस प्रकारको अपराध गर्नेलाई अपराध हेरी रु. ५०,०००।०० (अक्षरेपी पचास हजार रुपैयाँ) देखि रु. १०,००,०००।०० (अक्षरेपी दश लाख रुपैयाँ) सम्म जरिवाना वा ५ बर्षदेखि १५ बर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुन सक्ने व्यवस्था प्रचलित नेपालको कानूनमा व्यवस्था छ ।

तपाईंले कसरी सहयोग गर्न सक्नुहुन्छ ?

- ❖ राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष तथा वन क्षेत्रबाट बाहिर आउने नरभक्षी बाघ र अन्य वन्यजन्तुहरुको बारेमा राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष वा सुरक्षा कर्मचारीहरुलाई समयमा नै जानकारी गराएर ।
- ❖ स्थानीय रुपमा सञ्चालित पर्यटन विकास, मध्यवर्ती क्षेत्र विकास, सामुदायिक वन तथा अन्य आय आर्जन कार्यक्रमहरु मा सहभागी भएर ।
- ❖ वन्यजन्तु मार्ने अपराधी र शंकास्पद व्यक्तिहरु बारे राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्षका अधिकारी तथा सुरक्षा निकायहरुलाई गोप्य जानकारी उपलब्ध गराएर ।

जानकारी कहाँ उपलब्ध गराउने ?

- ❖ राष्ट्रिय निकुञ्ज र वन्यजन्तु आरक्षका कार्यालयहरु ।
- ❖ राष्ट्रिय निकुञ्ज र वन्यजन्तु आरक्षका क्षेत्रिय शाखा कार्यालयहरु र पोष्टहरु तथा सुरक्षा चौकीहरु ।
- ❖ जिल्ला वन कार्यालयहरु, सेक्टर वन कार्यालयहरु, इलाका वन कार्यालयहरु र रेञ्ज पोष्टहरु ।
- ❖ विभिन्न प्रहरी कार्यालयहरु, भँसार कार्यालयहरु र नेपाली सेनाको सुरक्षा जाँच चौकीहरु ।

चोरी शिकार र वन्यजन्तु अपराध बारे सूचना दिने व्यक्तिलाई रु. ५०,०००।००

(अक्षरेपी पचास हजार रुपैयाँ) सम्म नगद पुरस्कार दिन सक्ने व्यवस्था राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन २०२९ मा व्यवस्था रहेको छ ।

INCREASING TIGER POPULATION IN NEPAL

सन २०१८ राष्ट्रिय बाघ गणनाको नतिजा अनुसार
चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा बाघको संख्या - ९३
पर्सो राष्ट्रिय निकुञ्जमा बाघको संख्या - १८

पाठकबृन्दमा अनुरोध

यस समाचारपत्रलाई परिष्कृत र परिमार्जित गरी अभै ज्ञानमूलक बनाउने हाम्रो लक्ष्य रहेको हुँदा सो कार्यको निम्ति पाठकबृन्दहरुबाट उपयुक्त सुझाव र सामग्रीहरुको आशा गरेका छौं। यहाँहरुको बहुमुल्य सुझाव र रचनाहरु निम्न ठेगानामा पठाई सहयोग गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछौं।

सूचना शाखा
जैविक विविधता संरक्षण केन्द्र

सौराहा, चितवन

फोन: ०५६-५८००६२, फ्याक्स: ०५६-५८०१५३

नाम:

ठेगाना: